

Vitalismen som problemløser, i Harald Bergstedts eksempel

Hvilke problemer løser vitalismen – eller synes den at løse? Når store dele af kunsten, filosofien, politikken og andre domæner tager vitalismen til sig som princip i første halvdel af det 20. århundrede – og i mere eller mindre skjulte klæder stadig gør det – hvorfor er det så det er tilfældet? Hvilken indre struktur i den vitalistiske tænkemåde er det, der gør den tiltrækkende, og hvilke spørgsmål synes den at kunne besvare?

Jeg vil undersøge dette spørgsmål ved at kigge på vitalismen hos den på samme tid elskede og oversete danske digter Harald Bergstedt. Bergstedt er som bekendt endnu kendt for sine børnesange, ”Hør den lille Stær”, ”Jeg ved en Lærkerede”, for ikke at tale om ”Den lille Drengs Sovetide”, bedre kendt under førstelinjen ”Solen er saa rød, Mor” – med melodier af hhv. Poul Schierbeck, Carl Nielsen og Oluf Ring. Herudover er Bergstedt vel i dag især kendt som socialdemokraten, der blev nazist under krigen – og som måtte bøde derfor med fængsel, æresretssag og fordømmelse i sin lange alderdom efter krigen, sådan som det fornylig er blevet beskrevet i en god biografi (Ida Nilsson: *Ildsjæl på vildspor*, 2004)¹.

En alternativ teologi

Bergstedt er imidlertid også vitalist, i den forstand at hans digtning rummer hans poetiske version af en decideret livsfilosofisk verdensanskuelse, fx. i *Bredere Vinger* - (1919), de fire bind *Sange fra Provinsen* (1913-21) og den bekendelseslitterære *To Roser* (1924). Programmatisk præsenteres en version i indledningsdigtet til *Bredere Vinger* -, en pastiche på salmen ”Nærmere, Gud, til dig” (”Nærmere, nærmere –”, 7):

Fremad fra Urtidens
skumrende Porte
bryder den myldrende
Menneskehorde –
Dyrisk og dirrende,
lysblændet stirrende
kommer den virrende,
bryder sig Vej –
(...)

En biologisk scene af omfattende kosmologisk tid sættes: menneskemylderet strømmer fra urtiden dyrisk frem, beskrevet af et klassisk vitalistisk retorisk fif: ophobningen af participierne i præsensⁱⁱ, løsrevet fra noget bestemt tidspunkt. Denne effekt giver billedet af en konstant sitrende, ustoppelig bevægelse, der så kan blive genstand for besyngelse. I digtets tre strofer foregår denne bevægelse fra urtiden i strofe 1, ”Henover Tidernes/ straalende Flader” i strofe to og til nuet: ”Højere hedere/ Tankerne svinger -/ opad på bredere/ stoltere Vinger” i strofe tre – i alle tre strofer sluttende med omkvædet ”nærmere, Gud, til dig,/ nærmere dig!” Bevægelsen går fra dumhed i strofe 1 over stumpe tanker i 2 og til højere, hedere tanker ad ”den lysende Sandhedens Vej” i strofe tre. Vitalismen kobles her til oplysningens figur med menneskemasserne som omdrejningspunkt: væksten i tanke og sandhed antages at foregå ved massernes fremadrettede pres – og det kristne citat i omkvædet er altså en art afslørende parodi: tilnærmelsen til guden er netop ikke noget individuelt eller traditionelt kristent, men består simpelt hen af den myldrende folkemasses fremadrettede pres, der samtidig gør den ”stoltere, rankere,/ friere, blankere”. At kirken, konstant prügelnabe hos den tidligere teologistuderende Bergstedtⁱⁱⁱ, ikke indgår i denne formæling mellem populisme og vitalisme, fremgår klart af et efterfølgende digt, ”Kirken” (15), hvor selve kirkerummet giver anledning til en meditation over kirkens middelalderlige magt over sjælene, indtil oplysningsprocessen demonterede den – med letafkodelige indlagte citater fra dansk ateisme (”Lys over Land”, J.P. Jacobsen) og modificering af religionen med livsfilosofi (”de levendes Land”, Grundtvig). I ”Flugt fra Kirken” (30) sniger digterjeget sig – i en genkommende Bergstedt-figur - ud fra en søvndyssende prædiken, bort til en ”Guds helligdags/ blanke Natur” – ”ud til Gud selv/ som en Lærke saa fri.” Det bundne menneske i kirken stilles i en elsket biologisk emancipationsfigur over for det frie og lykkelige dyr (tænk fx. på Bergstedts egen ”Hør den lille Stær ...” eller PHs ”Åh, abe ...”) – men skellet er ikke tragisk, for det kan overskrides, hvis mennesket bliver til dyr igen. Her erstattes explicit den kristne gud med en panteistisk naturguddom, hvortil adgangen går via naturoplevelser, der har samme konstant bevægelige proceskarakter som skildringen af folkedybet (31):

... Øverst paa Bjergets
den størknede Vove
vandrer mod Lyset
de svimlende Skove –
Nederst i Dalen
i boltrende Trods
raser mod Dybet

den skummende Fos ...

Forbindelsen mellem åndeliggjort natur og folk trækkes endda direkte i det dækkede citat: ”vandrer mod Lyset” er identisk med sloganet for ægteparret Johanne og Michael Agerskovs samtidige hjemmelavede spiritistiske mystik (*Vandrer mod Lyset*, 1920), og spiller samtidig på en standardformel for arbejderbevægelsens selvforståelse som en vandring fra mørke mod lys: ”Vi vandrer Sol i Møde.”^{iv} Her tydeliggøres en konstans i megen vitalisme: det processuelle naturbegreb, der invokeres, erstatter direkte den kristne gud, både som skabelsesinstans og som genstand for tilbedelse.

I et lille digt i *Sange fra Provinsen* placeres samme kontrast i forhold til et forsamlingshus: ”Herude er Livet, Haabet og Gud/ Dèrinde er Kristendommen.” (IV, 91). Hvor den vitalistiske doktrin således udmøntes i lokale iagttagelser i den bevidst snævre synsvinkel i de fleste af provinsdigtene er det således et verdenshistorisk, ja kosmologisk perspektiv, der udbredes i *Bredere Vinger* -. I endnu et digt, der tager sin begyndelse i kirkerummets ”Snøvlende Orgler og Pulte med Støv”, hvorfra der skrives ud i naturen (”Lovsang i Naturen”, 33), trækkes forbindelsen også til teknologien i et lille stykke bønnelyckesk futurisme:

Nu flyver Ildskyen ud over Himlen,
Lærkesang samler sig højt over Vrimlen!
Bjergenes Granskove jubler på Tinderne!
Tog farer jublende henover Skinnerne - -
 Alt som er til
 sin Højtid erkender
 og rækker mod Gud
som to evig oprakte Hænder!

Her tydeliggøres en af de argumentative gevinster ved at erstatte den kristne gud med et naturaliseret gudsbegreb: guden kommer til at omfatte meget mere, idet alt det dennesidige (”Alt som er til”) i sin processualitet bliver eet med guddommen – og, hvad mere er, denne processualitet bliver i sig selv lig med gudsdyrkelsen. Livets processualitet bliver på een og samme gang lig med guden og dyrkelsen af den, idet processen animeres og indgives en oplevelsesmæssig ”inderside”: livets processer er i sig selv ”jublende”. Den alnatur, der påkaldes, har i sig selv en oplevelsesdimension, og jegets naturoplevelser forstås som en participation, hvor jegets oplevelse ekstatiske går i et med naturens, der reflektivt bejubler sig selv. Denne ekstatiske alnatur står ikke i modsætning til kultur eller samfund, der snarere i dets moderne,

teknologiske varianter ses som en potenseret videreførelse af livsprocessen. Vitalismen som erstatningsreligion artikuleres konstant op imod kristendommen hos Bergstedt – samtidig med at den låner store dele af sit vokabular fra den. Den religiøse ekstase transporteres over i det dennesidige, hvor den til gengæld kommer til at dække alt (med visse reservationer, herom senere) – her er intet skel mellem helligt og profant, mellem Guds og kejserens riger eller åndeligt og verdsligt regimente. Tværtimod indebærer vitalismens panteisme en tentativ helliggørelse – og politisering – af alt.

Smilende smuldrer jeg

At vitalismen besidder en sådan altfavnende tendens tematiseres explicit i de store programdigte, der afslutter hoveddelen af *Sange fra Provinsen* før de efterstillede 100 ”Smaa Vers” følger som en art noter: ”Refleksioner”, ”Livet”, ”Elskoven” og ”Den gyldne Kraft”. Det store, hymniske programdigt ”Livet” (60)^v gør explicit liv og gud til eet og det samme – og tydeliggør den metafysikkritiske implikation af denne identifikation: en række dualismer kan herved afskaffes, idet begge sider af dikotomierne opsuges i livsbegrebet (61):

(...)

saadan er Livet, saadan er Gud.

Ja, Guden, der ikke er Mand,
ikke Kvinde,
ikke et Dyr med Grimacer ...
Men Guden den sælsomme,
Guden den formløse,
Guden bag Lyshavet,
Guden bag Blindheden,
Guden i Livslyset,
Guden bag Døds mørket,
Guden i Solene,
Guden i Midderne –
den evigt jublende,
den evigt styrtende,
den evigt larmende
 Sundhedens Fos,
der gaar i Tilværelsens Hjerte
(...)

Strukturen i "Livet" er kort fortalt, at digterjeget foreslår oprettelsen af et tempel for "LIVET", der dernæst hymnisk beskrives over fem sider - "en døvende Skumfos af Blod" – for derefter at indse, at man ikke kan oprette "Gudedukker" af livet, der ikke kan anråbes men blot - leves. I beskrivelsen af guddommen Livet foroven omfattes i en og samme anråbelse kønsforskellen, skellet mellem menneske og dyr, mellem form og formløshed, mellem lys og blindhed, mellem liv og død. Dette omfattende livsbegreb tillader derfor, at en række traderede dualismer og medfølgende valoriseringer simpelthen kan opgives – en tendens vi kender fra dekonstruktionens senere version af vitalismen.^{vi} En effekt, der især bliver vigtig for Bergstedt, er, at man dermed får en formel for accept af døden, der nu også er en blot proces i livet.^{vii} Digtet "Naturens evige Frodighed" (*Bredere Vinger* -, 62) expliciterer dette i fire strofer, der behandler død og ødelæggelse i thøger-larsensk stigende kosmisk skala, fra rådnende æbler over døende mennesker til splintrende mælkeveje, i alle tilfælde fulgt af omkvædet "og det gør heller ingenting."^{viii}:

Vi kæmper, styrter, gaar i Knæ,
mens Sol gaar over Himlen.
Vi blir til Knokler rundtomkring.
Og det gør heller ingenting.

Af denne kynisme over for døden hidrører Bergstedts stærkt kuldslæde, køligt iagttagende dødsdigte om faderen og moderen, der vel er noget af det mest slående og uforglemmelige, næsten frastødende i hans ellers oftest let glemte digtning.^{viii} Accepten af den egen død kan til og med udstrækkes til at elske fjenden af en ganske anden grund end kristendommen - som det hedder sidst i "Livet" med en vending, der kunne signeres af Ernst Jünger:

Fjenden, der muligvis hugger mig ned ...
døende selv kan jeg elske den Kraft,
der livsfrisk svinger hans susende Økse ...

Hvis fjenden bare inkarnerer livets kraft, så bliver det næsten en kærlighedsakt at falde for hans økse, og det omfattende liv kan derfor relativere skellet mellem ven og fjende, liv og død, fordi de alle blot er faser i kraftens udfoldelse:

Smilende smuldrer jeg –
Sundhedsfossen
- der gaar og gaar –

- der opsluger døende, syge og Krøblinge –
kvægende, læskende
lukker sig om mig
med Sundhed, med Æmhed,
med jublende Liv,
mens min skumrende Livsboble
flygter, brister og svinder ...
.....
.....
drukner i Gud ...
.....
.....

Man ser, hvorledes "Livet"s afslutning grafisk søger at mime jegets opgåen i livets guddom idet livstidens boble brister i den fossende strøm, som livet hymnen igennem er blevet sammenlignet med. Denne fossende strøm som metafor er vel et af vitalismens poetiske ærke-kendetegn – den genfindes i mangfoldige iøvrigt forskellige varianter af vitalismen fra det 19. århundrede til nu. Strømmens vedvarende processualitet og dens forskellige aspekter af hurtigt, mindre hurtigt, langsomt skridende, bevægelse gør den til et egnet billede på mange, vidt forskellige konkrete processer – til en hjemmelavet procesmetafysik, der tænkes at erodere alle slags kunstige skel tilhørende en stivnet tanke. At se det egne liv som en boble i strømmen, som en konstant "smuldrende" proces udgør en måde at komme overens med døden som vilkår på, som får Bergstedt til igen og igen at erklære sin uberørthed over døden. ^{ix}

Imod livet

Men livets altfavnende nåde viser sig alligevel at skjule en slange. Den religiøse dikotomi flytter med en mærkelig insisteren alligevel altid med ind i livsfilosofiens utrætteligt strømmende forsøg på at opløse den. For der er noget, der står udenfor livets strømmen i alle dets faser. Det antydes naturligtvis allerede med hymnens afslutningsvise navn til livsstrømmen: "Sundhedsfossen", der "opsluger døende, syge og Krøblinge". I karakteristikken af strømmen som eet med sundheden ligger ikke bare den fatalistiske accept af jegets egen kommende død – men den samtidige accept af syges og krøblinges død, der til og med tilskrives en "kvægende, læskende" karakter. Fatalisme på andres vegne er måske mere problematisk, og karakteristisk for præsens-participierne i vitalistisk poesi er det ofte uklart, hvem eller hvad de egentlig hævdes at gælde for: når sundhedsfossen kvæger og læsker, angår det så de døende figurer, der opsluges deri, at de samtidig kvæges og læskes, måske ved

udfrielsen fra deres lidelser – eller er kvægelsen på selve fossens side, ligesom jublen, der antages at være en egenskab ved de syngende skove og tog selv? Ideen er nok begge dele, at strømmens panteisme også ophæver skellet mellem strømmen selv og dens komponenter: ”hvordan kan jeg ofre til Livet?/ da ofrer jeg jo blot til mig selv?” (66). For så vidt er de syge og krøblingene næppe uden for strømmen, i det omfang de går i eet med den – men hvad hvis de insisterer på at overleve og stå uden for den? Uden for strømmen står hos Bergstedt i hvert fald præsterne, der på afstand af livet undertrykker folk i mugne kirkerum – dernæst ”Kloge Folk”, der hævder at livet kan forklares ved naturlove, (”Refleksioner”, 58)

tom Mekanik, der kan forud beregnes ...
aa disse lærde studerede Fisk,
Tørfisk, Støkfisk, Klipfisk, Spegfisk ...
Ud af Studérkamret kommer de aldrig,
(...)

Præster og videnskabsmænd placeres på afstand af det sunde, levende folkelegeme (”Folkehavets Sundhed”, som et digt i samme bog hedder) som hensaltet fiskekonserves, døde fisk, der ikke længere svømmer i strømmen – de deltager ikke i den folkelige oplysningsproces, der således placeres som gående imod videnskaben i hvert fald i naturvidenskabelig brug af ordet. Det vitalistiske livsbegreb har en særlig affinitet til fri kærlighed, der tematiseres i et programdigt, oden til kærligheden ”Elskov” (umiddelbart efter ”Livet”), der begynder med at forbinde elskoven med livsbegrebet: ”Du straalende Glød ud af Allivets Dyb,/ din Kraft trænger ud i Alskabningens Kryb,” og dernæst placerer dyr og menneske, rig og fattig som lige under elskovens band. Men her tilføjes nu endnu en kategori af figurer, der står uden for den sunde kærlighedsstrøm, nemlig dem, der på den ene eller anden måde sætter elskovskraften i stå:

Derfor er din Lyst saa ukrænkelig sød,
at dér, hvor man saarer din hellige Glød,
dér isner hver Glæde forfærdet og lam
og forvandles til Had og til Skam.

Forbrydelsen vokser som Tidsler og Straa,
hvor Kortsyn og Plathed har sat dig i Staa,
Og aldrig har Verden saa skiden en Vej,
som dér, hvor man skamskænded dig.

Men *du* slynger Fjenderne fra dig med Haan.
Du splintrer hver Lænke, som var det en Spaan.
Du brænd' mærker dem, der har sveget dit Blod
og gør dem til Stedbørn af Mod.

Du slaar den perverse. Hans Sind løber tørt.
Onanisten blir dybt ind i Skyheden ført.
Kastraten blir træg og paa Tankerne lam,
og den golde blir smaalig og tam.

Askesens nydelser, som Borges siger, hører ikke til de tilladte. Til syge, krøblinge, præster, videnskabsmænd kan derfor føjes en række figurer, der afviser et sundt kærlighedsliv: perverse, onanister, kastrater og barnløse, der hver for sig antages at have valgt at sætte elskovskraften i stå på en måde, der bærer straffen i sig selv – de bliver henholdsvis sindslidende, sky, dumme og smålige. Og deres skændige handlinger antages i et hastigt stykke socialpædagogisk filosofi direkte at være årsager ikke bare til kategorier som had og skam, men også til kriminalitet som sådan. Endnu inden den freudianske venstrefløj for alvor står frem, ligger dens ideer således klar i vitalismen: et sundt kønsliv antages i sig selv at løse omfattende samfundsproblemer, had, skam og kriminalitet, der blot skyldes sexuel undertrykkelse.

Skammens genealogi

I en figur, der deler struktur med moderne amerikansk ”skam-terapi” (opgiv de normer, der gør, at du skammer dig, så forsvinder skammen af sig selv -) ser Bergstedt for sig skammen forsvinde sammen med teologien. Denne figur gives også en personlig fortolkning i Bergstedts mest private bog, digtsuiten *To Roser. En Digtning*, der gennemgår hans forhold til hans første kærlighed Jane, fra de mødes, over Bergstedts sene seksuelle debut til barnefødsel, forholdets stivnen, Bergstedts utroskab og sluttelig Janes tuberkulose-død. Bogen er uhyre privat med sine detaljebekendende karakter, der slår det meste af 70’ernes bekendelseslitteratur med adskillige længder – inklusive digtet om Bergstedts utroskab med svigerinde (med det smigrende øgenavn ”Dumheden”) på førstesalen, medens Jane har damer til kaffe og kage nedenunder – og inklusive Bergstedts længsel efter den brystsyge kones død (”Hosten”, s. 103: ”Jeg lurer paa din Hoste ... søde, søde!/ og Blodet i mig hvisker: Hvis hun døde .../ da stod al Livets frie Herlighed/ med Kraft og Glans og Elskov mig imøde.”). Denne yderliggående og selvafslørende kynisme er også motiveret i den altfavnende, vitale blodstrøm, der samtidig tillader

Bergstedt at tilgive sig selv disse handlinger, som han nok indser normalt vil blive regnet for dadelværdige. Efter utroskabsdigtet smider konen ham ud fra boligen i Skagen, og han må i en periode bo på værelse i København. Alligevel konkluderer han nietzscheansk, at han ville gøre alt om, hvis han fik muligheden ("Dumheden", 43):

... jeg svær, at hvis Skaberen, rørt af min Tort,
drejed Verdensurværket tilbage ...

Og sad jeg i Visdomsgudindernes Kres
og paany hørte Kopperne larme,
jeg flygted som dengang og smed mig bardus
ned i *Dumhedens* udbredte arme.

Ikke bare fortryder han ikke det passerede; vitalismen kan også decideret legitimere det ("Naar det ramler", 44):

En Dumhed nu og da i Ny og Næ
er det saa dumt? vi skal ha Liv – vi maa!
Naturens oprørsstærke Manddomskræfter
først vækket op kan ikke kværkes ned
som valent Kram i kvalt Anæmiskhed.

Naturens vitale kræfter kan ikke underlægges styring.
Tilskrivelsen af skyld skyldes ikke handlingen selv, men alene et dømmende publikum, hvis bedømmelse skifter efter de impliceredes magtforhold, som det hedder i en rasende trussel til konen ("Skylden", 55):

Publikum afsiger Dommen.
Det har kun en Regel – en gylden:
Den der kan rammes faar Tærskene, du!
og den der blev tærsket, faar Skylden.

Men lad *mig* tjene Penge, Jane!
Lad mig blive "stor" og "berømt" ...
- jeg undgaar det vanskeligt, Jane,
trods alt, som er spildt og forsømt –
og da kan du bande paa, Jane!
at da er det dig, der blir dømt!

Ikke blot er naturkræfterne, som de handler gennem jeget, ustyrlige – men vitalismen hindrer også nogen selvbejdelse i at indfinde sig i

refleksionen bagefter, fordi handlingen er analog med naturprocesser, der ikke besidder nogen mulig selvkritik ("Reflektion", 56):

Jeg handled i kostelig Vilje –
jeg ækled mig ved at la' vær ...
Jeg lød jo kun Blodet, der priller,
I Knoen og Hænderne her.
Det véd jeg.

Kan Vaaren fordømme sin Varme?
Kan Rosen fordømme sin Knop?
Kan Fuglen fordømme sin Vinge?
Alt Omløb maa da høre op.
Al Stolthed.

Kan Flaget fortryde, det vajer?
Kan Skuddet fortryde, det faldt?
Kan nogen fortryde, det dier
af Kræfternes evige Alt?
Umuligt.

Bergstedt kan frifinde sig selv, idet fordømmelse af en delstrøm i den omfattende proces er umuligt: ikke blot legitimeres handlingen ved at være ført af blodet (og den bagvedliggende mere omfattende blodfos), men kritikken af den umuliggøres, fordi subjektets handling afsubjektiveres og gøres til en blot del af strømmen, der følgelig ikke kan kritisere sig selv – det ville være ensbetydende med at fortryde, at "det dier/ af Kræfternes evige Alt?" Igen spiller Nietzsches nihilisme med i baggrunden – man kan ikke anklage ørnen for at være ørn – her i en refleksiv version: man kan ikke kritisere naturlige væsensgenskaber ved een selv.

Poetologisk vitalitet

På den anden side skal man næppe være blind for, at vitalismen, i Bergstedts tilfælde som i så mange andres, også er tiltrækkende for sit poetiske potentiale. Den vitalistiske doktrins altfavnen indebærer en radikal udvidelse af grænserne for, hvad der kan optræde som poetisk stof, såvel som en poesisvanger sammenføring af ellers vidt adskilte sfærer. Som hos Thøger Larsen giver det mulighed for en poesi, der i yderliggående grad kan skifte skala og skride fra det allerstørste til det allermindste i en enkelt blikindstilling – og samtidig se disse emner som dybt og mystisk forbundne. Bergstedt trænger på visse punkter disse grænser langt længere tilbage end Larsen med sin kyniske udstilling af

egne dårskaber på den ene side og sin direkte politiseren på den anden. Metaforer er naturligvis basalt mulige ved overførsel af struktur fra et erfaringsområde til et andet, men givet vitalismens altomfattende karakter muliggør den en særligt ambitiøs ontologisk metaforfortolkning: det metaforen anskueliggør er ikke blot et slående heuristisk billede, der åbner øjnene for nye indsigter, det er heller ikke alene et symbol med uudtømmelige dybder som i traditionen fra romantikken til den samtidige symbolisme. Det er metaforen naturligvis også – vitalismen er stærkt beslægtet med symbolismen – men vitalismens naturalisme giver dens metaforopfattelse en særligt ontologisk pondus, fordi altings naturlige sammenhæng tillader at den ene naturlige proces bliver et *naturligt* billede på den anden. At Hitler lignes ved en ørn i Bergstedts hyldest til ham er vitalistisk set ikke noget tilfælde, og de mange naturbilleder ("Nu stiger en Nytid af Slægtens Forfald/ saa fast som en Kylling, der sprænger sin Skal", også fra Hitler-digtet, Nilsson 162) skal ikke kun tages som illustrative, men som reelle naturlige analogier. Nu er Bergstedt jo ingen metadigter med doktriner, hvor denne metaforopfattelse explicit doceres, men den kan alligevel belægges i digte som det citerede nihilist-credo "Naturens store Frodighed", hvor destruktionsen i fire forskellige skalaforhold (æbler, personer, tanker, galakser) explicit jævnføres – samme ødelæggelsesfigur går igen på alle fire niveauer, og muliggør metaforisk transport imellem dem (tankernes ødelæggelse beskrives således botanisk: de "slukkes under Ranker"), uden at noget af områderne degraderes til vehikel for de andre. Det poetisk produktive i en sådan vital kosmosvision hører givetvis til dens store attraktioner.

Tværpindene

Det viser sig altså, at vitalismen besidder en interessant struktur. På den ene side betyder dens altfavnende livsbegreb, at den kan hævde en række overleverede problemer bundet til valoriserede dikotomier overskredne. På den anden side danner den basis for en opstillingen af en række nye dikotomier, der nu kan kritiseres med en overmåde kraft, fordi selve guddommen, det altomfattende liv, står på den ene side af dikotomierne. Hos Bergstedt er det sundhed, bevægelighed, folkelighed, der som egenskaber ved den strømmende kraft bliver de nye metakriterier, som vitalismen tillader at oprette. Og på den anden side står altså de syge, dem der vil sætte strømmen i stå, dem der fjerner sig fra folket: syge, krøblinge, præster, videnskabsmænd, perverse, onanister, kastrater, barnløse, forbrydere, hadefulde og skamfulde personer.

I et af de 100 små epigram-agtige digte, der afslutter *Sange fra Provinsen* IV opsamles disse foragtelige skikkelser (78):

19. TVÆRPINDENE

Ned gennem Tiderne staar
som en Vagt om de skabende Kræfter
den evige Tværpinde-Kæde,
der intet forstaar før bagefter.
Træge og sure som Lud,
aristokratisk blaserte,
bukker de for det forkerte
og piber det rigtige ud.

Aristokratiske, reaktionære figurer, der kierkegaardsk først forstår baglæns, står konstant imod livsstrømmens skabende kræfter og har karakter af det giftige og ætsende lud (natriumhydroxid). Deres modsætning til det folkelige fremgår af (87)

45. FOLKEHAVETS SUNDHED

Aa Folkehavets det dybe, det rolige Blund,
hvor Jeg'erne sover en Søvn saa rolig og sund,
Løft os op
af det store, det drømmende Dyb,
da visner vi ind til et goldt, et selvsygt Kryb.
I Folkehavets det store, det rolige Blund –
dér er jeg kommen mig –
- der er min sjæl bleven sund.

Strømmen har nu udvidet sig til et hav – folkehavet – og forbindelsen til oplysningen er næsten borte, for så vidt drøm og søvn^x i implicit modsætning til vågentilstanden i sig selv er blevet positive egenskaber ved livets strømmen. Man kan imidlertid hæve sig op af dette blundende hav, hvorved man visner ”til et goldt, et selvsygt Kryb”. Her er det døde, visne, alligevel ikke en del af livet selv, og der fremstår en art kryb på afstand af strømmen, der er ude af stand til at formere sig. Rækken af modstandere mod strømmen analyseres således som mindreværdige, døende arter, der har fået deres sygelige status som resultat af afstand til det sunde folkelegeme.

Folkelighed og vitalisme

I det meste af Bergstedts karriere fik hans vitalisme sit politiske udtryk i en aktiv tilslutning til Socialdemokratiet, både som politisk parti og som folkelig bevægelse. Som fx. det senest anførte digt anskueliggør, så trækkes trådene mellem vitalisme og socialdemokrati via en identificering

af den vitale strøm med ”folkehavet” eller som tidligere den ”myldrende Menneskehorde”. Denne identifikation gælder naturligvis ikke al vitalisme – den vitale strøm kan modtage vidt forskellige nærmere fortolkninger, og i fx. Nietzsches velkendte version er det jo de få heroiske aristokrater beskåret at affinde sig med at leve på strømmens vilkår, medens de mange nødes til ressentimentet, fordi de ikke kan tåle sandheden. Det kunne være nærliggende heri at se en forskel mellem højre- og venstre-vitalisme, men så simpelt forholder det sig næppe; der er folkevitalisme på højrefløj (de völkische dele af nazismen) såvel som aristokratvitalisme på venstrefløj (Adorno) – og Bergstedts egen kontinuerede bevægelse fra Socialdemokratiet til DNSAP anskueliggør meget vel bevægelesmulighederne mellem fløjene for en folke-vitalist. Folke-vitalismen findes igen i flere versioner: en nationalt orienteret vs. en kosmopolitisk orienteret. Her hører Bergstedt til i sidstnævnte kategori, hvor livsstrømmens altomfattelse investeres med internationalisme: strømmen omslutter nationerne som midlertidige flager i det store panorama. Vitalismen investeret med folkelighed løser her for Bergstedt det klassiske digterproblem: skribentkarrieren i ensomhed, depression og afstand versus livet i den virkelige, konkrete, folkelige verden. Igen og igen i erindringsbøgerne 1944-54 vender han tilbage til livskriser i ungdommens springen frem og tilbage mellem afbrudte digterier og kortvarige læreransættelser, der fortolkes i denne matrice, fx. kort efter det citerede livssyn anno 1907:

Jeg kunde ikke se andet, end at dette ar et stort roligt samlende Livssyn, nok til at bygge et helt Forfatterskab paa: *Glæden ved at være med i Livet, det evige Liv, blot være Menneske, være Menigmand!* (1944, 167)

Her tillader visionen om det konkrete liv i folke-virkeligheden at spændingen mellem digt og liv forsones.

En anden spænding er naturligvis den mellem provinsen og internationalismen. Bergstedt kan erklære sig for provinsen, idet storbyens pragt gør ham ”syg til Sinds” (”Den lille By”, *Sange III*, 21)

Den lille By
med Sol og Sky –
her har dog Livets Lykke hjemme.

På den anden side en kosmopolitanisme, som fx. i slutdigtet i *Bredere Vinger* – ”I Dagligstuen”, hvor stuens fire vægge skildres, een rummer portrætter af i sig selv stærkt heterogene forbilleder, Grundtvig, Brandes, Hørup, Kold, Dalgas, Tietgen, Vilh. Beck og Drachmann – en anden en

typisk livsfilosofisk synkretisme af gudebilleder fra forskellige religioner, fra Odin til Jesus, Zeus og Jahve – en tredje prospekter fra hele kloden ”allesammen stolte Pletter/ i mit Jorde-Fædreland.” – medens den fjerde væg vender ud mod himlen i et kosmologisk perspektiv.

Også disse to modstridende tendenser tillader vitalismen at forenes i et verdenshistorisk perspektiv tidligere i samme bog (”Verdenshistorie”, 19):

Al Menneskeheden er ravnekrogsfødt
og i Ravnekrog-Lovenes Baand.
Der staar saa fortroligt et Ravnekrogspust
ud af Verdenshistoriens Aand.

Der er så at sige provins overalt i den verdenshistoriske strøm (omend storbyen her kommer til at spille samme marginalrolle som præsterne og videnskabsmændene, der ikke er med i altet).

Denne folkeligheds-vitalisme kan måske bidrage til at kaste lys over spørgsmålet om Bergstedts nazisme. Det er velkendt, at han efter straffen som åndelig værnemager søgte oprejsning med de to *Sange fra Gitteret* og de *Tolv Breve*, og at han heri søger at legitimere sig ved at henvise til, at han hele tiden fulgte Staunings fordragelighedslinje over for tyskerne, sådan som den er veldokumenteret i 1940-41. Der synes at have været en modsætning mellem en kerne af ældre socialdemokrater, der fulgte denne linje, over for unge, der blev tiltrukket af den spirende modstandskamp (Stauning versus Hedtoft, i Bergstedts udlægning), og i løbet af foråret 1941 skærpedes denne modsætning under indtryk af tyskernes nu vaklende krigslykke, med det resultat at Bergstedt blev marginaliseret og til sidst forlod *Socialdemokraten* og partiet for i stedet at blive skribent for *Fædrelandet* – det eneste sted, stauningianere nu kunne komme til orde, ifølge Bergstedt - og melde sig ind i det danske nazistparti.^{xi} På trods af en stærkt ubehagelig pamflet om jødespørgsmålet (optrykt i Nilsson 2004) blev han ikke dømt for jødeforfølgelse, da pjecen ikke indeholdt sådanne opfordringer, og han blev reelt dømt for at skrive i *Fædrelandet*. Men der er mange forskellige mulige grunde til at blive nazist (jo mere sammensat og inkonsistent en doktrin er, jo flere mulige grunde kan der naturligvis være til at slutte sig til den), og Bergstedt er ulig mange andre vitalistiske nazister (Moeller van den Bruck, Rosenberg) og højrefløjsfolk (Jünger, Spengler) ikke nationalist – det er ikke den side af nazismen, der tiltrækker ham. Ud over den stauningske fordragelighedslinje, som han efter krigen naturligvis havde sin interesse i at fokusere mest på, er det snarere hans særlige vitalistiske

internationalisme, der får ham til at blive nazist. Hans deltagelse i det socialdemokratiske tidsskrift *Globus*, der først fornylig er blevet behandlet af forskellige forskere^{xii}, vidner om denne holdning, der ganske vist er en ret speciel type internationalisme under stærkt tysk lederskab i det europæiske ”storum”, der syntes i færd med at fremstå med de tyske sejre i 1940-41.^{xiii} I Bergstedts væmmelige digt til Hitler 1943 hyldes føreren i vitalistiske billeder:

Det vil gaa dig som LUTHER. For vel var han Tysk,
men idag er han Dansk, baade Sjællandsk og Jysk.
Een Dag vil du staa mellem Maage og Spurv
som en bronze-støbt Stormand paa Danskernes Torv.

Og dér skal du staa med dit malmstøbte Næb –
stirre frem som en Ørn gennem veghed og Flæb,
Det skal staa som et Bud fra din stenhaarde Mund,
at EUROPA er samlet, og Slægten er sund.

Og Mindet om dig og dit vældige Værk
skal i Slægt efter Slægt gøre Ungdommen stærk.
Det skal vidne, naar Mismod om Hjerterne faldt,
at en flammende Sjæl sprænger Vej gennem Alt!

(cit. fra Nilsson 162-3)

Udgående fra den – korrekte – konstatering, at meget i et lille lands åndsliv er tilegnet udenlandsk stof, beskrives føreren i det klassiske vitalistiske skema: sundhed og styrke mod veghed og flæb i en sprængende bevægelse gennem altet. Vitalismen kan her legitimere fascismernes centrale ide: at føreren på en eller anden mærkelig måde faktisk kan inkarnere folkeviljen og derfor i en vis forstand både er person og folk (og vitalistisk: alt) på en og samme gang.^{xiv} Bergstedts internationalisme er således ikke forbundet med nogen form for demokrati – og som Hardis påpeger, var Bergstedt allerede i trediverne om ikke anti-demokrat, så villig til at prioritere socialismen over demokratiet.

Vital problemløsning

Vitalismen løser således – eller synes at løse - en række problemer. Den skaffer sig af med religionen og dens moralske fordømmelse over for en række fænomener: fri kærlighed og forbrydelser, med dens resultater had og skam - og den ugyldiggør dødens truende status som altings ophør

eller som den usikre og betingede overgang til evigt liv. Den transporterer samtidig i en nietzscheansk figur den religiøse intensitet over i denne verden, idet en række problematiske dualismer nu kan opløses: kønsforskellen, natur/kultur, liv/død, tid/evighed, skyld/soning, provins/verden og blive til blotte aspekter af livsprocessen, der ses som een strømmende bevægelse. Denne bestemmelse af det dennesidige som helligt afføder imidlertid øjeblikkeligt, at en række nye kriterier, til erstatning for de gamle, oprejses. Disse kriterier kan afledes af, hvordan strømmen centralt bestemmes: hos Bergstedt som levende, sund, folkelig, jublende, erotisk, drømmende etc. Kontrastivt kan nu bestemmes en række personer eller instanser, der som "tværpinde" stopper strømmen og derfor er fordømmelsesværdige: de omfatter ufolkelige, reaktionære, præster, videnskabsmænd, sexuel afsporede fra perverse til barnløse.

Med denne struktur kan vitalismen løse en række konkrete problemer: personlige handlingers dadelværdighed kan ophæves, modsætningsforholdet mellem provins og internationalisme kan relativiseres, og – som en udløber af sidstnævnte – nazismens indbyggede modsætning mellem ekstrem tysk nationalisme og proklameret pan-europæisme kan relativiseres.

Vitalismen som explicit tankefigur når sandsynligvis en top i perioden mellem verdenskrigene, men dens generelle anatomi gør sig gældende hele vejen op gennem det 20. århundrede indtil idag, hvor den politisk især dukker op i vækkelser på yderfløjene, og bredere kulturelt gør sig gældende i ortodoksikritiske vækkelser fra Tidehverv til '68.^{xv} Det er naturligvis afgørende for den givne variant af vitalismen, hvordan man nærmere bestemmer karakteren af det mere eller mindre strømmende dyb, der stilles over for stivnede modstandere. Hos Bergstedt var det som det er fremgået især biologi, sundhed, folkelighed, erotik, natur og drøm, der karakteriserede den vitale strøm. Andre vitalismer kan vælge andre beskrivelser af det strømmende dyb - med andre metakriterier og andre udpegede fjender som resultat. Men den fælles struktur forbliver applikationen af religiøse kategorier på det dennesidige, hvorved en altfavnende livskategori oprettes, der ophæver problematiske modsætninger og derved synes at løse et sæt givne problemer. Herefter afføder beskrivelsen af livskategorien oprettelsen af et nyt sæt kritiske erstatningskriterier, hvorved modstandere af den altfavnende kategori kan udpeges – modstandere der nu er ekstra kritisable, dels fordi de optræder som modstandere af en kategori, der skønt sækulariseret beholder sin teologiske prominens, dels fordi de optræder som modstandere af en kategori, der har altfavnende karakter og de derfor i en vis forstand allerede kan affejes som ikke-existerende (hvilket delegitimerer deres standpunkt og omvendt legitimerer deres udryddelse).

Vitalismens generelle struktur synes uden videre kompatibel med stærkt forskellige politiske ideologier – derfor bidrager dens bestemmelse måske også til forklaringen af, hvorledes Bergstedt relativt uproblematisk kunne gå fra at være fejret socialdemokrat til at være nazist.

ⁱ Nilsson behandler kort Bergstedts vitalisme og sætter den i forbindelse med samtidens internationale ”kunstneriske og folkelige vitalisme”. Hun mener, at denne strømning senere blev ”forvansket” af nazismen, der undertrykte dens seksualitet og forbød nudismen. Det er rigtigt, at et antal nudistforeninger blev forbudt i 1933 - men blot for at SS overtog nudismen som officiel nazistisk bevægelse. Det er næppe heller rigtigt, at nazismen som sådan var specielt kønsforskrækket – Hitler-jugends lejrture er blevet beskrevet som temmelig erotisk frigjorte – omend man, ligesom Bergstedt iøvrigt, lagde vægt på resultatet i form af børnefødsler. Det ville nok være mere korrekt at se nazismen som en af vitalismens forgreninger; mange af tyvernes tyske livsfilosoffer var antidemokrater og blev senere nazister.

ⁱⁱ Det vitalistiske valgslægtskab i amerikansk poststrukturalisme er tydeligt i videreførelsen af denne stilfigur, tænk fx. på de enorme mængder af bogtitler med – *ing*-formen i de seneste tiårs amerikanske litteratur- og kulturstudier, tag *Saving the Text, Engendering Modernity* eller *Transgressing Boundaries* – den sidstnævnte gav endda titel til den berømte parodi på poststrukturalistisk vrøvl, Alan Sokals ”*Transgressing the Boundaries*”.

ⁱⁱⁱ Bergstedt holdt angivelig op med at studere teologi, da han opdagede skellet mellem den menige troendes kristendom og københavnerteologernes skeptiske teologi, informeret af bibelkritik og historisering – hvor han synes at tilstræbe en art formæling mellem de to i sin egen livsfilosofi.

^{iv} Bergstedt skulle senere redigere en socialdemokratisk novellesamling med denne titel.

^v Den slags livsfilosofisk programmatik er ellers sjældnere i provinsværket, hvor langt hovedparten, i forlængelse af titlen, tematiserer det provinsliv, som Bergstedt også selv levede som lærer mange forskellige steder i riget, fra Nykøbing Falster til Skagen. Der er dog også en forbindelse her: provinslivets konkretion kan gå i eet med insistensen på livets konkretion og dagliglivet som det sandt virkelige – en tankefigur, der er generisk hos Bergstedt og som også er udbredt i livsfilosofisk konservatisme, cf. Heideggers ”*Warum bleiben wir in der Provinz?*” Provinsdigtene svinger mellem let ironi over provinnsbyen og dens persongalleri på den ene side og bekendelse til provinnslivets karakter af særlig konkret virkelighed på den anden – en svingning, der er analog til Bergstedts egen svingning mellem digterkarrieren og en ideologisering af dagliglivet som lærer – en spænding han vel forsøgte at ophæve i sin senere karriere som ”Aandsarbejder” i den socialdemokratiske bevægelse i 1920’erne og 30’erne, hvor en stor del af hans værk er dramaer og sangværker til opførelse i ’bevægelsen’.

^{vi} Derfor kan vitalismen også lanceres som et naturligt standpunkt, der går forud for alle –ismer, som i ”*Mine Standpunkter*” (*Sange IV*, 93):

Jeg er født som et Menneske, født og svøbt
Det Standpunkt var først paa Listen.
Saa blev jeg rullet til Kirken og døbt
og vrælende lavet til Kristen.
Saa voksed jeg op i Latinskolens Gaard
og indsuged Rationalismen.

Men saa blev jeg Indremissionsk nogle Aar
og slog mig paa Salvationismen

Dog Standpunktet blev mig for amerikansk,
jeg prøved en Tid Spiritismen,
men hytted mig saa paa sin Grundtvigiansk
og havned i Brandesianismen.
Saa blev jeg i Skæbnens Ruskregn befarn.
Al Malingen regned af Krukken,
og i dag er jeg bare et Menneskebarn
som dengang jeg vræled i Vuggen.

^{vii} Bergstedt kan i et sent tilbageblik (1944: 166) på sit livsløb explicitere dette livssyn, som det angiveligt fremstod for ham ved afslutningen på hans "vagabondtid" omkring 1907:

"Og hermed ver jo endelig hele mit Livssyn ved at samle sig, stort og forsonligt!

Hvad betød en Smule Modgang? – Det var Liv paa en Stjerne!"

Hvad betød selve Døden og Udslettelsen? Det alt var jo kun Led i den evige
Fornylse, der drejede sig evig rundt som en roterende Prismekrone?"

^{viii} Fx. "Forsoning" (*Sange fra Provinsen* I-II 82), der ved faderens og moderens grav mediterer:

Tuja, Kaprifol fra Skov,
Vedbend og Geranjer
Dybt i Kryddermuldet sov
Fars og Mors Kranjer

Hjerneskiller spredt i Muld,
Ler og raadne Planker.
Ingen Hjerne vaandefuld
mer derinde banker.

"Paa Sottesengen" (*Sange fra Provinsen* I-II 34) ved moderens dødsleje bliver – mod sin vilje? - gribende, netop fordi den døende moder afviser den kyniske søns glade vitalisme:

Og gnaver Kræften den syge Lever,
og perler døsig den gule Kind,
og brænder Feber den aabne Strube? –
Det raller ud, og det raller ind.

Jeg synger for dig den Sang om Dagen,
der gaar med hastende Fjed af By.
Men Mor hun krammer sit hvide Lagen,
Mors tunge Øjne ser frem som Bly.

^{ix} At han overtager dette synspunkt som en uproblematisk konklusion af sin vitalisme kan anskueliggøre, hvorfor han sjældent er nogen stor digter. Til sammenligning kan

man tage Thøger Larsen, hvis vitalisme på mangfoldige punkter deler temaer med Bergstedt, og som han uden tvivl er påvirket af. Larsen kender og hylder også vitalismens kosmologiske bortfortolkning af den individuelle død, men i mange af hans bedste digte kredser han vedblivende om det vanskelige ved at lade denne indsigt kaste nåde over den individuelle døds rædsel – med gribende digte som resultat, der langt overgår hvad Bergstedts ferskere doktrin og ringere poetiske håndelag kan præstere. Når angsten over det afteologiserede, tomme kosmos en sjælden gang bringes i spil, højnes Bergstedts poesi ofte over den noget fade, spejderglade naturjubel – som i ”Solen er saa rød, Mor”, hvor det indsovende barn vakler mellem to forskellige kosmologier. Dels funderer drengen over grundene til at aflåse huset over for et fjendtligt vitalt nattekosmos, hvor rovdyr og hjemløse skikkelser cirkulerer: ”Maagerne og Ternerne har intet Sted at bo.” – dels søger han trøst i den vitalistiske kosmologis forsikring om, at der også er (dreng-)liv derude, på andre planeter. Sluttelig sejrer den sidstnævnte, mest omfattende kosmologi, med beroligelse til følge: ”... Stjernerne/, de synger mig til Ro.” – en astronomisk beroligelse, der også prædikes i mange af Bergstedts andre digte.

^x For internationale vitalistiske panderter her hhv. Jünger (drømmen) og Ludwig Klages (søvnen).

^{xi} Nilsson behandler slet ikke spørgsmålet om Bergstedts ”konvertering”, her fremstår han ganske pludselig som nazist. Den mest grundige udforskning af intrigen omkring Bergstedts tysklandsrejse og hans modsætning til *Socialdemokratens* redaktør H.P. Sørensen i foråret 1941, der ender med at udløse hans skift til *Fædrelandet* og DNSAP, finder man i Hardis 2003.

^{xii} Gruppen af forskellige socialdemokrater omkring Aage Jørgensens tidsskrift *Globus – Tidsskrift for Nutidskultur, Planøkonomi og Geopolitik* (1941-45) fulgte indledningsvis Staunings fordragelighedslinje, men flere af dem blev mere og mere tiltrukket af socialismens muligheder i det nye storrum, og en del af dem blev ligesom Bergstedt nazister ud fra en venstre-socialdemokratisk argumentation: Socialdemokratiet var blevet for borgerligt, og socialismen kunne nu bedre gennemføres under nazistisk banner. (se herom især Andersen 2003 og Grunz 2004, men også Nilsson 2003, Hardis 2003)

^{xiii} At begrebet om ”storrum” ikke i sig selv er odiøst endsige specialt nazistisk, har Ola Tunander argumenteret stærkt for – 2. verdenskrig markerede således Danmarks overgang fra et tysk til et amerikansk domineret storrum.

^{xiv} Det er interessant at konstatere, at Ole Wivels stærkt diskuterede ungdomsdigt til Hitler, fremdraget af Jørgen Hunosøe, er en parallel til Bergstedts på mere end een måde: også for Wivel er det pan-europæiske perspektiv under tysk førerskab centralt i hyldesten. Bergstedt omgikkes i øvrigt også under besættelsen den tyske filhellener Waschnitius, den euro-nazistiske mentor for Wivel og Knud W. Jensen.

^{xv} Denne for nogle måske overraskende sammenstilling kan anskueliggøres af, at nogle af de førende repræsentanter for ”det ny venstre” faktisk havde rod i Tidehverv (Margrete Auken, Henning Tjørnehøj, Ejvind Larsen, jvf. Henrik Bachs artikel i KRITIK). Hos Tidehverv ses vitalismen især i den konstante henvisning til ”den konkrete, givne situation”, som den har fælles med livsfilosofisk existensfilosofi snarere end evangelierne, og i dens senere fortolkning af dette i folkelighedsbegreber. Hos 68’erne naturligvis ligeledes i hævdelser af at repræsentere ”Folket” mod ”systemet” og fortolkningen af dette forhold i en synkretisme af forskellige ”strømmende” frigørelsesideologier.

Litteratur:

Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, Kbh. 2003

Henrik Bach: "Gud, tomheden og øjeblikket. Et historisk perspektiv på Tidehverv", KRITIK 170, Kbh. 2004

Harald Bergstedt: *Paa Bredere Vinger* –, Kbh. 1919

- *Sange fra Provinsen*, I-II, Kbh. 1920 (samlet udgave af førsteudgaverne fra 1915 og 1918)

- *Sange fra Provinsen*, III, Kbh. 1920

- *Sange fra Provinsen*, IV, Kbh. 1921

- *To Roser*, Kbh. 1924

- *Et Liv i Folket*, Kbh. 1944

- *Sange fra Gitteret*, Kbh. 1948

- *Tolv Breve om Besættelsestiden. Et Opgør med det danske Socialdemokrati*, Aabenraa 1952

- *Feberen falder. Sange fra Gitteret II*, Aabenraa 1954

Martin Grunz: *Cirklen – socialdemokraters vej ind i nazismen*, http://www.historie-nu.dk/paa_vildspor.htm, 2004

Arne Hardis: *Æresretten*, Kbh. 2003

Ida Nilsson: *Ildsjael på vildspor – en biografi om Harald Bergstedt*, Kbh. 2004

Frederik Stjernfelt: "Irgend etwas. To nietzscheanske perspektiver i Ernst Jüngers *Das abenteuerliche Herz*", i KRITIK 101 (1993), også i *Rationalitetens himmel*, Kbh. 1997

- "Livet selv. Livsfilosofi og konservatisme", i *Forandre for at bevare? – tanker om konservatisme* (ed. Anders Ehlers Dam), Kbh. 2003

III. tekst

Endnu som gammel kunne Bergstedt 1944, midt i sin relativt korte nazistiske periode, illustrere sin folke-vitalisme med denne vignette (fra omslaget til erindringsbindet *Et Liv i Folket*).